

ÖZGÜN BİR OSMANLI KRONİĞİNİN MUKADDİMESİ TABAKÂTÜ'L-MEMÂLİK ve DERECÂTÜ'L-MESÂLİK

THE MUKADDİMA OF AN ORIGINAL OTTOMAN CHRONICLE TABAKÂT AL-MAMÂLİK ve DARADJÂT AL-MASÂLİK

Yazar/Author

Funda DEMİRTAŞ

Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi
fundad@erciyes.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5454-6389

Öz: İslam telif geleneği çerçevesinde mukaddime IX. yüzyıldan itibaren genel bir anlam kazanarak mensur eserlerin baş kısmında bulunan ön söz, sunuş ve giriş formunun ismi olmuştur. Bu asırda içerik ve şekil şartları olgunlaşan mukaddime, X. yüzyılda tamamen geleneksel bir yazım tarzı özelliği kazanmıştır. İslam telif geleneğini miras olarak sürdüren Osmanlı döneminde de mukaddime minimal değişikliklerin haricinde aynı şekil ve içerik özelliklerini devam ettirmiştir. Bu çalışma da I. Süleyman dönemini anlatan kronikler ve Süleymanâmeler arasında yazarı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin birinci elden bilgiye sahip üst düzey bir devlet adamı olarak verdiği detaylı ve güvenilir bilgiler sebebiyle emsallerinden pozitif ayrıışan *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik* adlı eserin mukaddimesini Türk-İslam telif geleneği çerçevesinde incelemeyi konu edinmiştir. Çalışmada eserin mukaddimesinin şekil ve içerik noktasında hem İslam klasikleriyle hem de Osmanlı kronikleriyle büyük oranda örtüşmesinden hareketle Türk-İslam dünyasında telif geleneğinin ve yöntem biliminin köklü geçmişini *Tabakâtü'l-memâlik* özelinde aydınlatma hedeflenmiştir. Yazarının bir müverrihten ziyade I. Süleyman döneminde vaki olan hadiselerin tanığı olan bir devlet adamı olarak verdiği birinci elden bilgiler çalışmada hazır bilgiden yararlanma tekniğinin baskın bir şekilde kullanımını gerektirmiştir. Çalışmanın temasına da uygun olan bu teknik yazarın ifadesiyle "kalem, kelam ve rakam" vasıtasıyla abartılan veya işitilen verileri içermediği için hem dönem hem de eser hakkında sağlıklı değerlendirmeler yapmayı mümkün kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mukaddime, Mustafa Çelebi, Tabakât, Telif, Metodoloji

Abstract: Within the framework of the Islamic copyright tradition, mukaddima had gained a general meaning since the 9th century and had become the name of the prologue, presentation and introductory form at the beginning of the prosaic works. In this century, the mukaddima, content and form conditions of which matured, and it gained a completely traditional writing style in the 10th century. In the Ottoman period, which inherited the Islamic copyright tradition, the mukaddima continued the same form and content features, apart from minimal changes. In this study, among the chronicles describing the period of Suleiman I and Süleymanâmeler, the mukaddima of the work of *Tabakât al-mamâlik ve daradjât al-masâlik*, which differs positively from its precedents in consequence of the detailed and reliable information given by Djalâl-zâde Mustafâ Celebi, an upper-level statesman with primary data, has been discussed within the framework of the Turkish-Islamic copyright tradition. In this study, it has been aimed to illuminate the deep-rooted history of copyright tradition and methodology in the Turkish-Islamic world in the context of *Tabakât al-mamâlik* based on the fact that its mukaddima largely jibed with both Islamic classics and Ottoman chronicles in terms of form and content. The primary data given by the author as a statesman who witnessed the events that took place during the reign of Suleiman I, rather than as a historian, necessitated the dominant use of the technique of utilizing handy information in the study. This technique, which is also suitable for the theme of the study, has made it possible to make efficient evaluations about both the period and the work, as it does not include the data that has been exaggerated or heard through "script, remark and figures."

Keywords: Mukaddima, Mustafâ Celebi, Tabakât, Copyright, Methodology

Geliş Tarihi/Received:

19.09.2023

Kabul Tarihi/Accepted:

06.10.2023

Yayın Tarihi/Published:

29.12.2023

Giriş¹

Algılayan, anlayan, düşünen ve açıklayan süje/öznenin objeye yaklaşarak onu bilmek istemesi bilginin temelini oluşturmuştur. Bu süreçte mantığın kurallarına ve şartlarına uyan insan zihni gerçeklik amacına ulaşmak için elde ettiği sayısız bilgiyi kullanma ve uygulama noktasında çeşitli teknik ve yöntemleri kullanarak gerçeğe giden en uygun yolları belirlemiştir. IX. yüzyılda geçmiş ile günceli harmanlayarak bilgi, kültür ve teknik noktasında benzerine az rastlanan bir aydınlanma yaşayan Müslüman müellifler de belli bir konuyu belli bir amaç çerçevesinde anlatan ve aktaran kitapların baş kısmına ön söz, sunuş ve giriş mahiyetinde mukaddimeler yazarak bilgiyi yöntemli ve sistematik bir şekilde kullanmışlardır. Şekil ve içerik şartları bu yüzyılın sonunda netleşen ve Osmanlı döneminde de hemen hemen aynı tarzda devam eden telif geleneğinin bu klasik unsuru, Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik* adlı eseri özelinde bu çalışmanın konusunu teşkil etmiştir.

Çalışmada I. Süleyman dönemini anlatan kronikler ve Süleymannâmelerden isim, anlatım tarzı, muhteva ve referans olma noktasında pozitif ayrıışan eserin mukaddimesinin İslam klasikleri ve Osmanlı kronikleriyle şekil ve içerik noktasında büyük oranda örtüşmesine vurgu yapıldıktan sonra Türk-İslam telif geleneğinin ve yöntem biliminin köklü geçmişine ışık tutma hedeflenmiştir. Hakeza özelde XVI. asır Osmanlı telif geleneği genelde de Osmanlıdan takriben yedi asır önce şekillenen İslam telif geleneği hakkında genel değerlendirmeleri mümkün kılan çalışmayla asırlarca genel geçer ve çağının çok ilerisinde bir yazım tarzı olarak müellifler tarafından benimsenen bu köklü gelenek ile Batı orijinli olduğu farz edilen metodolojik yazım arasındaki içerik benzerliklerine de açıklık getirme amaçlanmıştır.

Mukaddime kavramı ve İslam telif geleneğinde mukaddime yazımı, Celâlzâde Mustafa Çelebi ve eseri ve *Tabakâtü'l-memâlik* mukaddimesinin bu gelenek çerçevesinde değerlendirilmesi konularıyla sınırlandırılan çalışmada, yazarın bir müverrihten ziyade anlattığı olayların şahidi olan üst düzey bir devlet adamı olarak verdiği birinci elden doğru, güvenilir ve detaylı bilgilerden istifadeyi önceleyen hazır bilgiden yararlanma tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte elde edilen veriler geçmiş ve mevcut birincil ve ikincil kaynakların verdiği hazır bilgi ile harmanlanarak literatür noktasında geçmiş ve güncel bütünlüğü sağlanmıştır.

Mukaddime Geleneği

Arapça “öne geçmek” anlamına gelen “kudûm” mastarının tef'îl bâbından ism-i fâili olan “mukaddime” kelimesi, Arap dilinde bir terim olarak ilk defa mantıkta sonuç önermesinin dayandığı iki öncül önermenin (mukaddemeteyn) her biri (öncül, mukaddime) karşılığında² kullanılmıştır. Daha sonra fıkıh ve kelâm ilminde de kullanılmaya başlayan kelime, ordunun öncü birliğine verilen “mukaddimetü'l-ceyş”³ isminden istiare yoluyla III/IX. yüzyıldan itibaren⁴ İslam telif geleneğinde eserlerin baş kısmında yer alan ön söz, sunuş ve giriş⁵ formunun adı olmuştur. Mukaddimenin yanı sıra bazı anlam farklılıklarıyla⁶ tavte,⁷ medhal,⁸ takdîme,⁹ hutbe,¹⁰

¹ Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Şefaettin Severcan danışmanlığında yürütülen “Celâlzâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Ali Durusoy, “Kıyas” *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 524. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiyas>

³ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, c. 3 (Beirut: Dâru'l-Marife, 2001), 2903.

⁴ P. Freimark, “Mukaddima” *The Encyclopaedia of Islam* içinde (Leiden: Brill, 1993), 495.

⁵ İsmail Durmuş, “Mukaddime” *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 115, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukaddime>

⁶ Tahir Üzgör, “Dîbâce” *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 278. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dibace>

⁷ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız, *Resâilü'l-Câhız*, c. IV (Kahire, 1399), 65.

⁸ Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî, *Sevâirü'l-emsâl alâ e'fal* (Beirut, 1409), 46.

⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî el-Büstî, *Garîbü'l-hadîs*, c. I (Mekke, 1422), 52.

¹⁰ Ebû Hayyân Ali b. Muhammed b. el-Abbâs et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, c. III (Beirut, 1408), 76.

mukaddimetü'l-kitâb¹¹ ve dîbâce gibi birçok terim kullanılmış ancak mukaddime bazen müstakil eser hacminde olacak kadar bunlardan daha geniş bir şekilde yazılarak¹² mensur eserlerde bulunan edebî formun¹³ genel adı olmuştur. Farsça “renkli ipekten yapılmış kumaş” anlamında dîbâ¹⁴ veya Arapça “dallı çiçekli bir cins ipek kumaş; bir yazı türü” anlamlarında kullanılan dîbâc kelimesinden geldiği zikredilen¹⁵ dîbâce ise klasik edebiyatta genellikle manzum eserlerin¹⁶ nakış, yaldız ve tezhiplerle süslü ilk sayfasının ismi olarak kullanılmıştır.

Arap edebiyatında mukaddime, Câhız (öl. 869) ve öğrencisi İbn Kuteybe'nin (öl. 889) eserleriyle şekillenmiş, özellikle İbn Kuteybe'den itibaren mukaddime hem içerik hem de şekil itibarıyla olgunlaşarak IV/X. yüzyılda bağımsız bir edebî tür haline gelmiştir.¹⁷

Geleneksel anlamda mukaddime, hutbetü'l-kitâb (başlangıç), asıl bölüm ve hâtıme (bitiş) olmak üzere üç kısımdan meydana gelmiştir. Hutbetü'l-kitâb besmele, Allah'a hamd ü senâ (hamdele), Hz. Peygambere, Ehl-i beyte ve ashaba salât u selâm (salvele) kısımlarından oluşmuştur. Mukaddimelerin başlangıç kısmında bulunan besmele ve hamdele, bir anlamda Kur'an'ın mukaddimesi mahiyetindeki Fâtıha suresinin başında bulunan besmele ve hamdeleden, salvele de Hz. Peygambere salât u selâm getirilmesini emreden ayet¹⁸ ve hadislerden¹⁹ esinlenerek şekillenmiştir.²⁰ Yine Fâtıha suresinde en güzel örneği sergilenen edebî sanatlardan berâat-i istihlâlden esinlenerek mensur veya manzum eserlerin hamdele, salvele veya ithaf kısımlarında muhtevaya ve maksada dikkat çeken kelime ve deyimlere yer verilerek konuya ilgi çekici bir üslupla başlanmıştır.²¹ Mukaddimenin asıl bölümüne faslül hitâb denilen “emmâ ba'dü²²/ve ba'dü” ibaresiyle geçilmiştir. Kur'an'da Hz. Dâvûd'a bir nimet ve üstün bir yetenek olarak verildiği zikredilen²³ faslül hitâb ibaresi, konuşmalarda sözü dua kısmından ayıran “emmâ ba'dü/bundan sonrasına gelince” anlamında²⁴ çok eskiden beri kullanılan bir klişedir. Bu bağlamda ibarenin konuşmada ilk defa Hz. Dâvûd ve Kâ'b b. Lüey (öl. 454) tarafından,²⁵ yazışmalarda da (mektupların başında) ilk defa Kus b. Sâide tarafından kullanıldığı²⁶ rivayet edilmiştir. Hz. Muhammed tarafından da kullanılan²⁷ ibare İslam edebiyatında konuşma, hutbe ve yazışmalar ile eser mukaddimelerinde besmele, hamdele ve salveleden sonra asıl konuya giriş ifadesi olarak kullanılmıştır.²⁸ Mukaddimenin asıl bölümünde eserin ismine, telif sebebine,²⁹ muhtevasına bazen de kaynaklarına ilişkin bilgilere ve dönemin hükümdarının methine yer verilmiştir. Hâtımede ise Allah'a hamd ü senâ, Hz. Peygambere salât u selâmdan sonra ilahi yardım ve başarı talebinde bulunulmuştur.³⁰

İslam telif geleneği çerçevesinde IV/X. yüzyılda geleneksel şeklini alan mukaddime Osmanlı telif geleneğinde de hem isim hem de şekil ve muhteva açısından hemen hemen aynı formda devam etmiştir. Bu dönemde genellikle

¹¹ Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Fâik fi garîbi'l-hadis*, c. I (Kahire, t.y.), 46.

¹² Üzgör, “Dîbâce,” 278.

¹³ Freimark, “Mukaddime,” 495.

¹⁴ Aliekber Dihhudâ, *Lugatnâme-i Dihhudâ*, ed. Muhammed Mu'în ve Ca'fer Şehîdî, c. 8 (Tahran: Tehran University Publications, 1998), 11351.

¹⁵ Dihhudâ, *Lugatnâme-i Dihhudâ*, 8:11353.

¹⁶ Üzgör, “Dîbâce,” 278.

¹⁷ Durmuş, “Mukaddime,” 116.; Freimark, “Mukaddime,” 495.

¹⁸ *Kur'an-ı Kerîm*, 33/56, 9/99.

¹⁹ Mehmet Suat Mertoğlu, “Salâtü Selâm” *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 23.

²⁰ Durmuş, “Mukaddime,” 116.

²¹ Nasrullah Hacimüftüoğlu, “Berâat-i İstihlâl” *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 470.

²² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 5 (Kahire, t.y.), 311.; İsmâüddîn İsferyânî, *el-Atvel*, c. II (İstanbul, 1284), 259.

²³ *Kur'an-ı Kerîm*, 38/20.

²⁴ Tefkîk Rüştü Topuzoğlu, “Faslül-Hitâb” *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 216.

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5:311; İsferyânî, *el-Atvel*, II:259.

²⁶ Mehmet Ali Kapar, “Kus b. Sâide” *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 460.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5:311.

²⁸ Topuzoğlu, “Faslül-Hitâb,” 217.

²⁹ Freimark, “Mukaddime,” 495.

³⁰ Durmuş, “Mukaddime,” 116.

hutbetü'l-kitâb ve dîbâce şeklinde iki kısma ayrılan mukaddimenin hutbetü'l-kitâb denilen ilk kısmında klasik uygulama sürdürülerek besmele, hamdele ve salveyle yer verilmiştir. Hutbetü'l-kitâbın besmele ve hamdele ile başlamasında besmele ve hamdesiz başlayan işlerin feyizsiz olduğunu vurgulayan hadislerin, salve ile başlamasında da yine Hz. Peygambere salât u selâm getirilmesini emreden ayet ve hadislerin etkisi olmuştur. Bu dinî motivasyonla mensur eserlerde sanat güçlerini sergilemek isteyen müellifler hamdele ve salveyle eserini temasına uygun ifadelerle yazmaya ve özellikle XIV. yüzyıldan itibaren mesnevilerde müstakil besmele manzumeleri kaleme almaya önem atfetmişlerdir.³¹

Mukaddimenin dîbâce kısmına genellikle Arapça veya Farsça bir ibare ile geçiş yapılmıştır. Bu kısmı hutbetü'l-kitâb kısmından ayıran “emmâ ba'dü/ve ba'dü/ba'de zâ” ibareleri özellikle mensur eserlerde “bundan sonra/...-dan sonra/imdi/mâlum ola ki” şeklinde³² Türkçe kelimelerle ifade edilerek klasik Arapça formun dışına çıkmıştır. Yazım dilinden kaynaklanan bu minimal değişikliğin ardından yine geleneksel tarzda çeşitli edebî sanatlar kullanılarak eserin ismi, telif sebebi, konusu, amacı, önemi, içeriği, kime ithaf edildiği, yöntemi³³ ve kaynakları secili ifadelerle ve süslü cümlelerle anlatılmıştır. Bunların akabinde de dua beklentisinin ve okuyucuya hitabın yer aldığı geleneksel mukaddimeler arasında Celâl-zâde Mustafa Çelebi (öl. 1567) tarafından kaleme alınan *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik* adlı Süleyman-nâme'nin mukaddimesi hem dil hem de şekil ve içerik açısından klasik dönemin bir klasiği olarak tarihe geçmiştir.

Celâl-zâde Mustafa Çelebi ve Eseri

Koca Nişancı³⁴ namı ile anılan Mustafa Çelebi, Tosyalı³⁵ Kadı Celâleddin'in³⁶ oğludur.³⁷ Tosya'da dünyaya gelen Mustafa Çelebi'nin doğum tarihi *Selim-nâme* adlı eserinde verdiği bilgiden hareketle³⁸ 895-896/1490-1491 olarak tahmin edilmektedir. İlk medrese tahsilini Tosya'da yaptıktan sonra İstanbul'a gelen Mustafa Çelebi, dânişmendliğe kadar yükseldiği³⁹ Sahn-ı Semân Medresesi'nde divani yazıdaki yeteneğini fark eden Veziriazam Pîrî Mehmed Paşa ve Nişancı Seydî Bey'in himayesi ile⁴⁰ 922/1516 yılında divan kâtipliğine atanarak⁴¹ devlet hizmetine girmiştir. 929/1523'te emekliye ayrılan hamisi Pîrî Mehmed Paşa'nın altı yıl tezkireciliğini yapan Mustafa Çelebi, onun yerine veziriazam olan İbrahim Paşa'nın da tezkirecisi olmuştur.⁴² Geniş yetkilerle Mısır'a gönderilen Veziriazam İbrahim Paşa'nın maiyetinde bulunan⁴³ Mustafa Çelebi, Mısır dönüşü İstanbul'da yeniçerilerin çıkardığı isyanda parmağı olduğu gerekçesiyle öldürülen Reîsülküttâb Haydar Çelebi'nin⁴⁴ yerine 931/1525 tarihinde reîsülküttâb tayin edilmiştir.⁴⁵ Mustafa Çelebi, I. Süleyman'ın (1520-1566) İrakeyn Seferi esnasında kendisinin yetiştirilmesinde⁴⁶ ve “Müftî-i Kânûn” olarak anılmasında önemli bir katkısı bulunan ikinci

³¹ Mustafa Uzun, “Mukaddime-Türk Edebiyatı” *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 117.

³² Uzun, “Mukaddime-Türk Edebiyatı,” 117.

³³ Durmuş, “Mukaddime,” 115.

³⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-suarâ*, 3. bsk, c. 2. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981), 988.

³⁵ Latîfî, *Latîfî Tezkiresi* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), 354.

³⁶ Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi, *Tuhfetü'l-hattâtîn* (İstanbul: Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, 1928), 152.

³⁷ Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ* (İstanbul: Aşir Efendi Koleksiyonu, Süleymaniye Kütüphanesi t.y.), 181b.; İbrâhim Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, c. 1 (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283), 43.

³⁸ Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme* (İstanbul: M.E.B, 1997), 46.

³⁹ Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ* 181b.

⁴⁰ Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, 43-44.

⁴¹ Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, 181b.

⁴² Beyânî, *Tezkire-i Suarâ* (İstanbul: Ali Emiri Koleksiyonu, Millet Kütüphanesi, t.y.), 108a-108b.; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, v. 181b.; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-suarâ*, 2:989.

⁴³ Funda Demirtaş, “Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik” (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2009), 162.

⁴⁴ Demirtaş, “Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik,” 171-72.

⁴⁵ Nev'îzâde Atâî, *Şakâik-i Nu'mâniyye ve Zeylleri*, c. 2. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 113.

⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet, Tosyalı Celâl Zâde Mustafa ve Salih Çelebiler,” *Belleten* XXII, sayı: 87 (1958): 393.

hamisi Nişancı Seydî Bey'in 941/1534'te ölümü⁴⁷ üzerine yüz seksen bin akçelik haslar ile seleflerinden farklı olarak⁴⁸ nişancılığa getirilerek⁴⁹ 964/1557 tarihinde görevinden feragat edinceye kadar aralıksız yirmi üç yıl⁵⁰ bu görevi sürdürmüştür. Padişah tarafından kıymeti ve hizmeti takdir edilen Mustafa Çelebi, o zamana kadar hiçbir nişancıya nasip olmayan üç yüz bin akçe⁵¹ nişancılık haslarıyla emekli edilmiş⁵² ayrıca sefer ve törenlerde padişahın maiyetinde bulunma şerefini veren müteferrikalık⁵³ ile ödüllendirilmiştir. I. Süleyman'ın son seferine müteferrika olması hasebiyle iştirak eden Mustafa Çelebi, sefer esnasında vefat eden Nişancı Eğri Abdizâde Mehmet Bey'in⁵⁴ yerine ikinci kez nişancı tayin edilerek⁵⁵ 975/1567'de vefat edinceye kadar II. Selim (1566-1574) zamanında da görevini on üç ay kadar sürdürmüştür. Yaklaşık çeyrek asır bu üst düzey mansıba kudretiyle izzet ve şeref kazandıran Mustafa Çelebi'nin divandan çıkan ferman ve menşurların imla ve inşasında koyduğu usul ve kaidelerin kendinden sonra gelen kuşaklar için bir model teşkil etmesi adının nişancılık ile özdeşleşmesini sağlayarak ona nesiller boyu anlattığı dönemin en önemli kaynağı kabul edilen eserinden daha fazla şöhret kazandırmıştır.

Emekli olmadan önce telif ve tercüme eserler kaleme almaya başlayan Mustafa Çelebi, emekli olduktan sonra bu çalışmalarına hız vererek din, ahlak ve tarih alanlarında eserler yadigâr bırakmıştır.⁵⁶ İslam ve Osmanlı tarihine dair yazdığı eserler içinde şahidi olduğu I. Süleyman devrini anlatan *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik* adlı eseri, dönemin başat kaynağı kabul edilerek kendisine müverrih olarak da müstesna ve mümtaz bir şöhret kazandırmıştır. İsim ve içerik konusunda klasik Arap edebiyatının izlerini taşıyan *Tabakâtü'l-memâlik* tabaka olarak isimlendirilen otuz ana başlık ile derece olarak isimlendirilen üç yüz yetmiş beş⁵⁷ alt başlık üzerine tertip edilmiştir. Eserin ilk yirmi dokuz tabakasında idari ve askerî erkân, askerî birlikler, kaleler, camiler, mescitler, nehirler, madenler ile farklı bölge ve şehirlerin idari birimleri alt başlıklar halinde verilmiş, otuzuncu tabakasında ise I. Süleyman döneminin vakaları ve seferleri ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Tarihsel tasvirini müverrih kimliğinden ziyade Osmanlı devlet adamı kimliğiyle birinci elden bilgiye sahip içeridekilerden birisi olarak yapan Mustafa Çelebi, bu tanıklığıyla eserini emsallerinden oldukça farklı bir konuma taşımıştır. Hakeza Mustafa Çelebi'nin konumu itibarıyla ulaştığı bilgi ve belgeler ışığında dönemin önemli olaylarını en ince ayrıntısına kadar anlatması ve kronolojiyi ön planda tutan klasik Osmanlı kroniklerinin aksine olayları sebep-sonuç ilişkisi içerisinde bir bütün olarak değerlendirmesi de *Tabakâtü'l-memâlik*'in emsallerinden olumlu yönde ayrışmasını sağlamıştır. *Tabakâtü'l-memâlik*'in bu yazım tarzı ile sonraki eserlere kaynaklığı yok mesabesinde olsa da sunduğu veriler itibarıyla kaynaklığı ve güvenilirliği en üst düzeyde olmuştur. Öyle ki sonraki müverrihler doğru kabul ettikleri bu kaynağı referans göstererek anlatımlarını ve tezlerini kuvvetlendirme anlayışıyla hatalı verilen bilgileri dahi aynen tekrar etme yanlısına düşmüşlerdir.

İsim, içerik, yazım tarzı ve kaynaklık noktasında emsallerinden belirgin bir şekilde ayrıışan *Tabakâtü'l-memâlik*, mukaddime bağlamında emsalleriyle büyük oranda örtüşen bir şekle ve muhtevaya sahiptir. Türk-İslam telif geleneği çerçevesinde hutbetü'l-kitâb kısmında besmele, hamdele ve salveleye yer verilen eserin ayet ve hadislerle süslenen uzun dîbâcesi ve yazarın edebî maharetini gösteren ağdalı dili onu bir dönem klasiği yapmıştır. Ancak

⁴⁷ Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet, Tosyalı Celâl Zâde Mustafa ve Salih Çelebiler," 395.

⁴⁸ M. Tayyib Gökbilgin, "Celâl-zâde" *İslâm Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: M.E.B, 1977), 61.

⁴⁹ Feridun Ahmed Paşa, *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*, c. 1 (İstanbul, 1274), 592.; Nev'îzâde Atâî, *Şakâik-i Nu'mâniyye ve Zeylleri*, 2:113.; Âşık Çelebi, "Meşâirü'ş-şuarâ", v. 182a.; Mustafa İsen, ed., *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını Atatürk Kültür Merkezi, 1994), 261.; Demirtaş, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik," 357-59.; Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, 46.

⁵⁰ Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, 1:43.

⁵¹ Nev'îzâde Atâî, *Şakâik-i Nu'mâniyye ve Zeylleri*, 2:113-14.

⁵² Gelibolulu Mustafa Âli, "Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr," 419b.; Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, 1:43.

⁵³ Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, 46.

⁵⁴ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 36.

⁵⁵ Nev'îzâde Atâî, *Şakâik-i Nu'mâniyye ve Zeylleri*, 2:114.; Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, 1:43.

⁵⁶ Demirtaş, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik," XXXII.

⁵⁷ Demirtaş, 12.

eserin mukaddimesinde temasının, kaleme alınma sebebinin, yönteminin ve kaynak kritiğinin bulunması modern zamanda bilimsel bir çalışmanın temel bileşenlerinden olan girişle ne kadar örtüştüğünü de ortaya koyarak Türk-İslam dünyasında yöntem biliminin köklü geçmişine dikkat çekmektedir.

Tabakâtü'l-Memâlik'in Mukaddimesi

Türk-İslam telif geleneğinde genelde eserler Kur'ân'da her işin başı, hadiste de her işin bereketi olarak nitelendirilen besmele ile başlamıştır. Usulen ve teberrüken esere Allah'ın adını anarak başlamak isteyen yazarlar ya besmeleyi aynen zikretmiş ya da buna telmihen "Allah adını anmak/zikretmek" şeklinde ifadeler⁵⁸ kullanmışlardır. Mustafa Çelebi de bu klasik uygulamayı devam ettirerek eserine hem besmele ile başlamış hem de akabindeki dörtlüğün ilk mısraında "İlâh ismiyle ger başlansa nâme"⁵⁹ ifadeleriyle besmeleye gönderme yapmıştır.

Mustafa Çelebi, eserinde besmeleden sonra Kur'ân'da yirmi üç yerde geçen, hadislerde de besmele gibi her işin bereketi sayılan⁶⁰ "el-hamdü li'llâh/Her türlü övgü Allah'a mahsustur" ifadesini kullanarak geleneksel akışa uymuştur. Hutbelerde, resmî yazışmalarda ve kitaplarda besmeleden sonra kullanılan bu zikir ve dua cümlesinin kısaltılmış formu olan hamdele kısmında hamd ve şükür ifadelerini ayrı ayrı zikreden Mustafa Çelebi, adeta tüm insanlık adına genel, kendi adına da özel anlamda Allah'ın lütufkarlığına övgüyle mukabelede bulunmuştur. Allah'ın bitmek tükenmek bilmeyen hazinelerinden insana lütfettiği ihsan ve nimetlere övgü noktasında zamanı, coğrafyası, cemiyeti ve kendi ile sınırlı kalmayarak süreci insanın yaratılışına kadar götüren Mustafa Çelebi, insanı yaratan, cennette çeşitli ihsanlarla şereflendiren sonra da yeryüzüne indirerek inişli çıkışlı bir hayat bahşeden Allah'a şükürünü "el-hamdü li'llâhi 'alâ âlâihî ve's-şükürü'l-cemîlü 'alâ ne'amâihî" ifadeleriyle dile getirmiştir. Yaratılış ve yeryüzüne inme sürecinde Hz. Âdem'e, inişli çıkışlı hayat sürecinde de Hz. İbrâhim'e atıfta bulunarak anlatımına kuvvet kazandıran Mustafa Çelebi, hamdele kısmını Mülk suresinin birinci ayeti⁶¹ ile Allah'ın kudretini, eşsizliğini, insan aklının ise acziyetini anlatan bir dörtlükle bitirmiştir.⁶²

Besmele ve hamdele kısmını kısa ama ağıdalı ifadelerle mensur ve manzum şekilde kaleme alan Mustafa Çelebi, salvele kısmını oldukça uzun tutmuştur. Ayet ve hadislerde Hz. Peygamberin adı anıldığında veya bir metinde yazıldığında ona salât u selâmda bulunmanın emir ve tavsiye edilmesinden hareketle yazışmalarda ve kitap mukaddimelerinde Hz. Peygambere "aleyhi's-salâtü ve's-selâm" veya "sallallâhu aleyhi ve sellem" şeklinde dua cümleleriyle salavat getirme (tasliye) müstehap sayılmıştır. Yine bazı ayet ve hadislerde Hz. Peygamberin haricinde diğer peygamberlere de salât u selâmda bulunma tavsiye edilmiş, hakeza Ehl-i beyte ve sahâbeye de Hz. Peygambere salât u selâmın arkasından salâтта bulunma uygun görülmüştür. Bu çerçevede resmî yazışma usulüne ilk defa Hârûnürreşîd (786-809) besmeleye ilaveten tasliyeyi eklemiş ve III/IX. yüzyıldan itibaren edebî eserlerde görülen tasliye V/XI. yüzyıldan sonra kitap mukaddimelerinin salvele ismiyle ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.⁶³ Salvele kısmına tasliye anlamında "dürûd", "senâ", "tahiyyat" ve "salavât" kelimelerini sıralayarak başlayan Mustafa Çelebi, Hz. Peygambere mensur ve manzum şekilde övgülerde bulunmuştur. O'nu peygamberlerin sultanı olarak nitelendiren Mustafa Çelebi, Enbiyâ suresinin 107. ayetini⁶⁴ zikrettikten sonra "salavâtullâhi aleyhi ve selâmuhû" şeklindeki dua cümlesiyle tasliyede bulunmuş⁶⁵ akabinde de uygun görüldüğü üzere "dürûd", "selâm" ve "salât" kelimeleriyle Hz. Peygamberin ashabına salâтта bulunmuştur. Sonrasında ise genelden daha özele inerek Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye ayrı ayrı övgüler zikrederek her

⁵⁸ Mustafa Uzun, "Besmele-Kültür ve Edebiyat" *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 539.

⁵⁹ Demirtaş, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik," 1.

⁶⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Hamdele" *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 448.

⁶¹ "Hükümrânlığı elinde bulunduran Allah'ın şanı ne yücedir. O her şeye hakkıyla kadirdir." *Kur'ân-ı Kerîm*, 67/1.

⁶² Demirtaş, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik," 1-2.

⁶³ Mertoğlu, "Salâtü Selâm," 23.

⁶⁴ "Biz seni âlemlere ancak bir rahmet olarak gönderdik." *Kur'ân-ı Kerîm*, 21/107.

⁶⁵ Demirtaş, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik," 2-3.

biri için “radiyallâhu anhu/Allah ondan razı olsun” ortak duasına ilaveten “şanına yakışır övgüler”, “şanının gerektirdiği övgüler”, “mümkün olan bütün övgüler” ve “arzu edilen bütün övgüler” şeklinde farklı dualarda bulunmuştur.⁶⁶ Hulefâ-yı Râşidîn’den sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e de övgülerle “Allah o ikisinden razı olsun ve hoşnutluk ve övgünün en yücesi o ikisinin üzerine olsun.” şeklinde salâтта bulunan Mustafa Çelebi, son olarak aşere-i mübeşşere ve sahâbeye de “Allah onların hepsinden razı olsun ve övgü her zaman onların üzerine olsun.” şeklinde dualar etmiştir. Mensur hutbetü’l-kitâb kısmını şiirlerle ve ayetlerle süsleyen Mustafa Çelebi, bu bölümü de aşağıdaki dörtlükle bitirerek methiye kısmına geçmiştir.

“İlâha hamd ü şükr idüb Resûle
Salâtıyla selâm oldıkda inşâ
Şeh-i âlem-penâh u zıll-i Yezdân
Duâsın vâcib olmuş etmek imlâ”⁶⁷

Mustafa Çelebi, methiye kısmında sadece velinimeti olan I. Süleyman’a mübalağalı övgüler dizerek methiyenin hakkını vermiştir. Padişahın methine mücahit ve gazilerin sultanı, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi, Müslümanların ve İslam’ın kılıcı, müşriklerin ve kafirlerin katili, Allah’ın ülkesinin koruyucusu ve Allah’ın kullarının yardımcısı gibi ifadelerle başlayan Mustafa Çelebi, övgüsünde dinî/İslami unvan ve sıfatları öne çıkarmıştır. Aynı minvalde iman ehlinin sığınağı, İslam’ın destekçisi, şeriatın yardımcısı, Müslümanların kanı ve malının koruyucusu gibi sıfatları sıralayan Mustafa Çelebi, nüfuzu, yetkisi ve etkisi sınırlanmış sembolik bir halifeye değil Abbasîler döneminde geliştirilen hilafet nazariyesine göre görevlerini yerine getiren fiilî bir halifeye dikkat çekmiştir. Özellikle Hâricî, Şîî ve Fatımî hilafet anlayışına karşı Abbasî hilafetini koruma gayretiyle oluşturulan bu nazariyenin yüzlerce yıl Kureyş lehine dinî bir gerekçe olarak kullanılan⁶⁸ “İmamlar (idareciler) Kureyştendir” şartının teorik olarak halifede aranan diğer şartları taşıyan ve görevlerini yerine getiren Osmanlı halifeleri için gerekli olmadığına vurgu yapmıştır. Dahası Haremeyn bölgesine hâkim olma realitesini ön plana çıkararak saltanat güneşi ve hilafet ayı olarak nitelendirdiği I. Süleyman’ın Haremeyn’in hamisi ve hâkimi sıfatıyla şeksiz şüphesiz halife olduğuna dikkat çekmiştir.

Kullandığı unvan ve sıfatlarla Osmanlı’nın hilafet anlayışına ve padişahın dinî otoritesine vurgu yapan Mustafa Çelebi, hükümdarlık tacı, padişahlık mührü ve sultanlık incisi⁶⁹ olarak nitelendirdiği padişahın dünyevî otoritesine de sultanların ve hakanların en büyüğü, Acem ve Arap hükümdarlarının efendisi, iki kıtanın (Asya ve Avrupa) ve iki denizin (Akdeniz ve Karadeniz) padişahı, cihan şahlarının seçkini ve dönem hakanlarının özü sıfatlarıyla atıfta bulunmuştur. Akabinde padişahın tahta çıktığı andan itibaren gaza ve fethi öncelendiğini zikrederek yeniden dinî sıfatlarına dikkat çeken ifadeleri sıralamıştır. Bu cümleden daima ilahi emir ve hükümlerin icra ve infazına gayret göstererek Hakk’ın yolundan giden, şeriatın ipine sarılan padişahın adil yönetimi sayesinde pek çok ülkeden eza ve cefanın giderildiğini belirterek İslam felsefesinin, fıkhnın ve yönetiminin en temel konu ve değerlerinden biri olan adalet kavramına vurgu yapmıştır.⁷⁰

Padişahın halife ve sultan kimliğine dair değerlendirmelerden sonra kişisel özelliklerine geçen Mustafa Çelebi, ihsan ve bağışlarını beyan noktasında dilin aciz kaldığı çok cömert bir padişah tablosu çizmiştir.⁷¹ Bir hükümdarda olması gereken iki üstün manevî niteliğe arka arkaya vurgu yapan Mustafa Çelebi, padişahın oldukça edebî ve sembolik bir dille anlattığı diğer güzel hasletlerini ve sayısız eserlerini ucu bucağı olmayan bir sahraya benzetmiştir.⁷² Cömert olarak nitelendirdiği padişahın ihsan ve bağışlarını hazinesi ile kıyasladığında çölde kum

⁶⁶ Demirtaş, 3-4.

⁶⁷ Demirtaş, 5.

⁶⁸ Şefaettin Severcan, *Din-Siyaset İlişkisi 2 Emeviler Dönemi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2021), 158-60.

⁶⁹ Demirtaş, “Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü’l-Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik,” 5.

⁷⁰ Demirtaş, 6.

⁷¹ Demirtaş, 7.

⁷² Demirtaş, 8.

tanesi mesabesinde gören Mustafa Çelebi, dolu bir hazineye atıfta bulunarak padişahın ordusuna, fetihlerine ve sahip olduğu topraklara da değinmiştir. Buna göre azameti ve büyüklüğü Allah'ın inayeti ve yardımıyla katbekat artan padişahın Hakk'a teveccühü ve Hz. Peygambere yakarışı da arttığı için ilahi yardıma mazhar olan ordusu galip, düşmanı ise mağlup olmuştur. Allah'ın rızasını kazanmak için yola çıktığı her gazada Hristiyanları yenilgiye uğratan, kuşattığı her kaleyi ele geçiren padişahın zamanında vuku bulan fetihler bir başka padişaha nasip olmamıştır.⁷³ Çok geniş bir coğrafyaya hâkim olan padişah Allah'ın inayeti ile saltanat ve hilafetin dayanağı olan Harem'e malik, Hz. Peygamberin ve diğer peygamberlerin kabrinin bulunduğu Medine'ye de hami olmuştur.⁷⁴

Methiye kısmında peygamberleri, sahabeleri, meşhur ve destansı hükümdarları,⁷⁵ selef padişahları,⁷⁶ devlet adamlarını,⁷⁷ şeyhleri⁷⁸ zikreden ve öven müverrihlerin aksine sadece dönem padişahını anan ve metheden Mustafa Çelebi, hakeza padişaha adaletle hükmetmesini tavsiye eden,⁷⁹ dünyanın faniliğine ve değersizliğine dikkat çekerek sorumluluğunu hatırlatan⁸⁰ müverrihlerin aksine herhangi bir uyarı ve hatırlatmada bulunmayarak görevini ve sorumluluklarını layıkıyla yerine getiren yegâne sultan ve halifeden bahsetmiştir.

Mustafa Çelebi, methiye kısmının sonunda "Bu cerîde-i ahvâl-i ibret-meâlde merkum olan âsâr-ı şevket ü saltanat ki ahd-i hümayûnda zuhur u bürüz eylemiştir." ifadesiyle eserin temasına işaret etmiş, akabinde de müminlerin adaletle hükmeden Osmanlı hanedanı ve padişahu için ettiği dua ile kendisinin padişahın muzaffer olması için yaptığı yakarışı zikretmiştir.⁸¹

Mukaddimenin hutbetü'l-kitâb kısmını dua ile bitiren Mustafa Çelebi, geleneksel forma bağlı kalarak "Sebeb-i te'lîf-i kitâb-ı Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik" başlığı ile dîbâce kısmına geçmiştir. Mustafa Çelebi, eserdeki askerî, siyasi ve içtimai konuları tanıtan başlıklara şekil ve içerik açısından benzemeyen bu ilk ve ayrıksı başlıkla adeta asıl bölüme ve içeriğine verdiği öneme dikkat çekmiştir. Ancak dîbâce kısmına "emmâ ba'dü/ve ba'dü/ba'de zâ" gibi Arapça veya Farsça ya da "bundan sonra/...dan sonra/imdi/malum ola ki" gibi Türkçe bir ibare ile geçiş yapmayarak geleneksel şeklin dışına çıkmıştır. Mustafa Çelebi, geleneksel şekil şartını sağlamasa da kendi hakkında verdiği bilgiyle başladığı esas bölümde eserin telif sebebi, kime ithaf edildiği, kaynak kritiği, içeriği, teması, amacı, yöntemi ve ismi noktasında açıklamalarda bulunarak geleneksel içerik şartını fazlasıyla sağlamıştır.

Dîbâce kısmına böyle bir kitap yazma fikrinin ne zaman ve nasıl aklına geldiğini anlatarak başlayan Mustafa Çelebi, divan kâtipliği yaptığı zamana kadar geri gitmiştir. Burada da geleneksel akışa uyan Mustafa Çelebi, "Atebe-i âsmân-misâl ve sūdde-i keyvân-ittisâlde kâtib-i dîvân-ı 'adâlet-bünyân ve râtib-i ahkâm-ı kazâ-cereyân olub" ifadeleriyle mukaddimelerde kendileri hakkında az veya çok bilgi veren Osmanlı müverrihlerinin geneli gibi kendi hakkında bilgi vermiş, hakeza "bende-i pâ-mâl, efgende-i bî-mecâl" ifadeleriyle de acziyetini⁸² dile getirmiştir.⁸³ İstanbul'un doğal güzellikleriyle cenneti andırdığı, halkın müreffeh ve mutlu olduğu, padişahın ava gittiği bir bahar mevsiminde Mustafa Çelebi'nin aklına her devirde fesahat ve belagat erbabının bir padişahın

⁷³ Demirtaş, 7.

⁷⁴ Demirtaş, 7-8.

⁷⁵ Şemsüddin Ahmed b. Süleyman Kemalpaşa-zade, *Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter*, 2. bsk. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 13-15.; Davut Erkan, "Matrâkçı Nasûh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)" (Yüksek Lisans, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005), 1-2.; Firdevsî-i Rumî, *Kutb-Nâme*, 2. bsk. (Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 2011), 40-48.

⁷⁶ Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013), 5.; Lutfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân* (İstanbul, 1341), 1-3.

⁷⁷ N. Atsız Çiftçioğlu, ed., *Osmanlı Tarihleri I* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949), 49-50.

⁷⁸ Firdevsî-i Rumî, *Kutb-Nâme*, 25-30.

⁷⁹ Firdevsî-i Rumî, 31-39.

⁸⁰ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977), 3.; Firdevsî-i Rumî, *Kutb-Nâme*, 14-26.

⁸¹ Demirtaş, "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik," 8-9.

⁸² Hoca Sa'deddîn, *Tâcü't-Tevârih*'in mukaddimesinde yüksek özgüven içeren ifadeler kullanmış, Lutfi Paşa da *Tevârih-i Âli Osmân*'ın mukaddimesinde acziyet bildiren ifadeler yer vermemiştir. Bkz. Emrah İstek-Mehmet Emin Türklü, "Osmanlı Kroniklerinde Mukaddime Geleneği (15-17. Yüzyıllar)," *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27, (2017): 967.

⁸³ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, 5-6.; Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013), 3-4.; Kemalpaşa-zade, *Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter*, 37.

dönemini, ahlakını ve vasıflarını hikâyet ederek zamana yadigâr bıraktığı gelmiştir.⁸⁴ Bu cümleden geçmiş hakanların, sultanların, şahların, padişahların saltanatlarını ve kudretlerini anlatan müverrihleri örnek alan Mustafa Çelebi, I. Süleyman dönemini anlatan bir eser kaleme almaya niyetlenmiş ancak bu müverrihlere ciddi eleştiriler getirmiştir. Müverrihlerin tavır ve üsluplarını tekdüze bulan Mustafa Çelebi, eserlerinde vaka, haber, durum ve eserlerin bahsiyle yetinerek ülke hakkında detaylı bilgiler vermediklerini zikretmiştir. Bir dönemi anlatan tarih kitaplarının içeriğini bu haliyle yetersiz bulan Mustafa Çelebi, kendisinin kalemiye sınıfından seyfiye sınıfına varıncaya kadar bütün reâyâ ve berâyâyı içine alacak şekilde ülkenin insan kaynaklarını, bölgelerini (eyaletlerini), kalelerini, madenlerini sayılarla etraflıca anlatan nadir ve acayip bir eser kaleme almayı düşündüğünü dile getirmiştir.

Yazmayı düşündüğü bu sıra dışı eserin içeriğine dair verdiği bilgilerle temasını net bir şekilde ortaya koyan Mustafa Çelebi, hem padişahın devlet ve izzetine dua etmek hem de baki olan ahiret hayatı için binlerce hayrat yapan mal mülk, şan, şeref sahibi insanlar gibi varlığı olmadığı için sahip olduğu kâğıt, kalem ve mürekkeple padişahın vasfını ve ülkesini anlatan eşsiz bir eser yazmak amacıyla olduğunu belirtmiştir.⁸⁵ Mustafa Çelebi, padişah tarafından kabulünü umduğu bu benzeri görülmemiş çalışmanın temasını ve amacını zikrettikten sonra yöntemine dair açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre padişahın döneminde vuku bulan fetihleri konu edinen bu kitapta her sefer için bir derece tayin olunarak vaki olan hadiseler sıhhati ve vukuu üzere detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Şahların ve padişahların dönemlerini anlatan tarih kitaplarında kalem, kelam ve rakam vasıtasıyla mübalağalı ve boş sözlerin yer aldığını ifade eden Mustafa Çelebi, kendisinin verdiği bilgilerin konumu dolayısıyla birinci elden doğru, güvenilir ve güncel bilgiler olduğu, boş sözlerle kirlenmediği ve yalandan azade olduğu vurgusunu yapmıştır. I. Süleyman dönemini anlatan pek çok risale ve kitabın kaleme alındığını ancak bunların müverrihlerinin olayların hakikatine vakıf olmadıkları için benzeri görülmemiş bir şey ortaya koyma gayretiyle dışarıdan işittikleri vaki olmayan boş haberleri yazdıklarını kaydeden Mustafa Çelebi, dönem kaynaklarını ciddi bir kritiğe tabi tutmuştur.⁸⁶ Bu konuda bir tek nazım erbabının arifi kabul ettiği Mevlânâ Fethullah tarafından kaleme alınan şehnâmeyi emsallerinden farklı değerlendiren Mustafa Çelebi, onun haricindeki bütün mensur ve manzum eserleri güvenilir bulduğunu kaydetmiştir.⁸⁷

Mustafa Çelebi, asıl bölümün bir anlamda içerikte vurgu yaptığı konuları kapsayan içindekiler kısmına geçmeden önce eserine neden *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik* ismini verdiğini açıklamıştır. Bu bağlamda eserini birçok “memâlik ü mesâlik” ile “derecât u vâkıatı” kapsamasından dolayı bu şekilde isimlendirdiğini ve otuz tabaka ile üç yüz yetmiş beş derece üzerine tertip ettiğini zikretmiştir. Son olarak da okuyucuya hitap ederek “abd-i kâsır u lâl, bende-i ‘âciz ü perîşân-hâl” olarak nitelendirdiği kendisini hayır dua ile yâd etmelerini, ahirette Allah tarafından bu iyiliğine karşı verilecek olan mükâfatı artırmalarını ve vaki olan eksiklik, hata, ayıp ve kusurlarını affetmelerini istemiştir.⁸⁸

Buraya kadar geleneksel mukaddime çizgisinde ilerleyen Mustafa Çelebi, bundan sonra eserin temasını oluşturan otuz tabaka ile üç yüz yetmiş beş dereceyi açıklamalı fihrist şeklinde teker teker anlatarak esere ismini veren memalik, mesâlik ve derecâta açıklık getirmiştir.⁸⁹ Mustafa Çelebi, askerî ve idari en üst iki birim şeklinde (beylerbeyilik ve sancak) sıraladığı dünyanın kara olan dörtte birlik kısmının en değerli bölgelerine Allah’ın inayeti ve yardımıyla hâkim olan padişahın tahta çıkışını, zamanında vaki olan olayları, fetihleri ve gazaları detaylı bir şekilde anlattığı otuzuncu tabakanın derecesinin sayıca çok olması temennisiyle mukaddimeyi bitirmiştir. Sonrasında da temennisinin paralelinde çeşitli fetihlere ve yardımlara mazhar olan padişahın devrinde

⁸⁴ Demirtaş, “Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik,” 9.

⁸⁵ Demirtaş, 10-11.

⁸⁶ Demirtaş, 11.

⁸⁷ Demirtaş, 11-12.

⁸⁸ Demirtaş, 13.

⁸⁹ Demirtaş, 12-34.

kaydetmeye değer gördüğü askerî, siyasi ve içtimai olayları birer derece şeklinde anlatarak okuyucuya ve gelecek nesillere gücü ve kudretiyle gurur duyacakları bir Osmanlı tasviri sunmuştur.

Sonuç

Bilginin şifahi yolla aktarıldığı devirlerde kaynak niteliğindeki yazılı kayıt ve belgelerin yok denecek kadar az olması sebebiyle gözlem, araştırma ve öğrenme yoluyla elde edilen veriler zamanla kaybolmuş ve her yeni kuşak bilgiye ulaşmada aynı çizgiden başlamak zorunda kalmıştır. Bu sorunu yazıyı, kâğıdı ve matbaayı icat ederek çözen insanoğlu mevcut bilgi birikimini gelecek kuşaklara belge ve kayıtlarla aktarma imkânı bulmuş ancak bu sefer de artan bilgi karmaşasıyla karşı karşıya gelmiştir. Doğayı kontrol altına alma, doğal güçleri yönetme, hastalıkları yok etme, refah ve gelir seviyesini artırma gibi amaçlarla mütemadiyen bilgi üreten insanoğlu, biriktirdiği sayısız bilgiden ayırt ettiği nitelikli bilginin sistematik bir şekilde anlatımında ve aktarımında bilinmeyen bir şeyi ortaya çıkarmak veya bilinen bir şeyi ispat etmek için eldeki verileri mantıklı bir şekilde sıralama ve kullanmayı gerektiren metodolojiyi kullanarak bu karmaşayı da çözmüştür.

İnsanoğlunun entelektüel tarihinde çığır açan kâğıt üzerine baskının yani matbaanın Batı'da XV. yüzyılın ortasından itibaren etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla binlerce kitap basılmış, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de ilk bilimsel dergiler yayımlanmıştır. Başlangıçta görsel türde yayınların yer aldığı bu dergilerde bugün tıptaki vaka raporları gibi bazı bilim dallarında hala kullanılan "İlk bunu yaptım/gördüm, sonra şunu yaptım/gördüm" şeklindeki doğrudan anlatma stili XIX. yüzyılın sonlarından itibaren yerini IMRAD formatına bırakmıştır. Introduction-Giriş, Methods-Yöntemler, Results-Sonuçlar, and-ve Discussion-Tartışma'nın baş harflerinden oluşan bir akronimi ifade eden bu formatın hangi problemin hangi yöntemle incelendiğine dair kısmını oluşturan ön bölümü İslam telif geleneğinde eserlerin baş kısmında bulunan mukaddimeyle karşılaştırıldığında mukaddimenin Batı'dan çok daha önce şekil ve içeriği belli bir yöntem özelliği kazandığı görülmektedir. IX. yüzyılın ikinci yarısında Câhız ve öğrencisi İbn Kuteybe'nin eserleriyle içerik ve şekil şartları netleşen mukaddimenin bileşenleri ile IMRAD formatına uygun olarak hazırlanmış bilimsel bir çalışmanın ön bileşenleri karşılaştırıldığında başlık, ön söz, içindekiler ve giriş kısımlarının büyük ölçüde ölçülmesi, İslami ve akli ilimler alanında İslam ve dünya tarihinin altın devri kabul edilen IX. asırda geçmiş bilgi birikimini eşine az rastlanır bir sentezle yeniçağa ulaştıran eserlerin hem içeriğinin hem de metodolojik yazımının dönemlerinin çok ötesinde olduğunun açık bir göstergesidir.

Türk-İslam dünyasının siyasi ve kültürel anlamda XVI. yüzyıldan itibaren hâkimi ve temsilcisi olan Osmanlı İmparatorluğu da bu köklü yazım geleneğini miras alarak aynen devam ettirmiştir. Klasik Osmanlı döneminin mukaddime bağlamında en klasik örneklerinden biri olan *Tabakâtü'l-memâlik*'in mukaddimesi de hem geleneksel yazımın şekil ve içerik özelliklerini hem de IMRAD formatına göre hazırlanmış bilimsel bir çalışmanın ön kısmının içerik özelliklerini taşıması sebebiyle metodolojik yazım noktasında gelenekselin moderne benzerliğinin simgesi olmuştur. Modern anlamda çalışmayı bir bütün olarak tanıtan kimlik mesabesinde kabul edilen ön bölümün ilk unsuru olan başlığın kısa, dil bilgisi bakımından doğru ve eserin içeriğine uygun olması kriterinin *Tabakâtü'l-memâlik*'de de sağlanması en başta gelen benzerlik noktasıdır. Çalışmanın konusunun, neden yapıldığının, yapılırken kişi ve kuruluşlardan alınan yardımın ve bunlara teşekkürün yer aldığı ön söz kısmının içeriği de sıralı şekilde olmasa da *Tabakâtü'l-memâlik* mukaddimesinin kendi bütünlüğü içinde bulunan başka bir benzerlik noktasıdır. Çalışmanın omurgası niteliğinde olan ve araştırmacıya yol gösteren planın asıl bölüm yazıldıktan sonra araştırmadan yararlanacaklara yol gösteren biçimi olan içindekiler kısmı da aynı şekil şartlarını sağlamasa da *Tabakâtü'l-memâlik* mukaddimesinde bulunan bir başka benzerliktir. Çalışmanın nasıl yapıldığını gösteren bir işleve sahip olan *Tabakâtü'l-memâlik*'in içindekiler kısmı, çalışmada hangi bilgilerin nerede bulunduğunu sayfa bazında göstermese de bölüm ve alt bölüm başlıklarını tabaka ve derece olarak zamanın kavramlarıyla veren detaylı bir fihriste sahiptir. En önemli benzerlik ise çalışmanın konusunun, yöntem ve tekniğinin, amacının, sınırlılıklarının ve ilgili yayın değerlendirmelerinin yer aldığı giriş kısmında bulunmaktadır. Çalışmanın

konusunu başlıkla uyumlu olacak şekilde önce beylerbeyilik ve sancakbeyilik bağlamında idari yapılanma ile askerî ve idari erkan bağlamında meslekler olarak belirleyen sonra askerî birlikleri, kaleleri, nehirleri, madenleri ve dönemin siyasi olaylarını da içine alacak şekilde genişleten Mustafa Çelebi, bu konuların hepsinin tek cilde sığmayacağını düşünerek konuyu sınırlandırma yoluna gitmiştir. Konunun sınırlılıklarını dikkate alarak temasını otuzuncu tabakanın içeriğini oluşturan dönemin vakaları ve seferleri olarak belirleyen Mustafa Çelebi, hazır bilgiden yararlanma tekniği ile yazılan tarih eserlerinin yöntem ve tekniğini eleştirerek kendi şahitliğine dayanan veri toplama tekniğini ve amacını gerçekleştirmek için kullandığı genel yaklaşımını/yöntemini net çizgilerle ortaya koymuştur. Hakeza amacını da hem padişahın devlet ve izzetinin devamı için dua etmek hem de kendinin sahip olduğu konum, yetenek ve imkanlar dâhilinde ahiret hayatı için yadigâr bıraktığı eşsiz eserinden dolayı dua almak olduğunu zikretmiştir.

Kaynakça

- Âşık Çelebi. *Meşâirü's-şuarâ*. İstanbul: Aşir Efendi Koleksiyonu, Süleymaniye Kütüphanesi, t.y.
- Âşıkpaşazâde. *Âşıkpaşazâde Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- Beyânî. *Tezkire-i Şuarâ*. İstanbul: Ali Emiri Koleksiyonu, Millet Kütüphanesi, t.y.
- Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî. *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs*. C. I. Kahire, t.y.
- Celâl-zâde Mustafa. *Selim-Nâme*. İstanbul: M.E.B, 1997.
- Çiftçiöğlü, N. Atsız, ed. *Osmanlı Tarihleri I*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949.
- Demirtaş, Funda. "Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik." Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2009.
- Dihhudâ, Aliekber. *Lugatnâme-i Dihhudâ*. Editörler: Muhammed Mu'în ve Ca'fer Şehîdî, C. 8. Tahran: Tehran University Publications, 1998.
- Durmuş, İsmail. "Mukaddime" *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 31:115-17. Ankara: TDV Yayınları, 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukaddime>
- Durusoy, Ali. "Kıyas" *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 25:524-28. Ankara: TDV Yayınları, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiyas>
- Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. el-Abbâs et-Tevhîdî. *el-Besâir ve'z-zehâir*. C. III. Beyrut, 1408.
- Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî. *Tehzîbü'l-Luga*. C. 3. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2001.
- Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhîz. *Resâilü'l-Câhîz*. C. IV. Kahire, 1399.
- Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî el-Büstî. *Garîbü'l-hadîs*. C. I. Mekke, 1422.
- Erkan, Davut. "Matrâkçı Nasûh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)." Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005.
- Feridun Ahmed Paşa. *Mecmua-i Münşeât-ı Feridun Bey*. C. 1. İstanbul, 1274.
- Firdevsî-i Rumî. *Kutb-Nâme*. 2. bsk. Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 2011.
- Freimark, P. "Mukaddima" *The Encyclopaedia of Islam* içinde, VII:495-96. Leiden: Brill, 1993.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. "Kitâbü't-Târîh-i Kühnü'l-Ahbâr." Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, t.y.
- Gökbilgin, M. Tayyib. "Celâl-zâde" *İslâm Ansiklopedisi* içinde, 3:61-64. İstanbul: M.E.B, 1977.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Berâat-i İstihlâl" *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 5:470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî. *Sevâirü'l-emsâl alâ ef'al*. Beyrut, 1409.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. C. 5. Kahire, t.y.
- İsen, Mustafa, ed. *Kühnü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları Atatürk Kültür Merkezi, 1994.
- İsferâyînî, İsamüddin. *el-Atvel*. C. II. İstanbul, 1284.
- İstek, Emrah, ve Mehmet Emin Türklü. "Osmanlı Kroniklerinde Mukaddime Geleneği (15-17. Yüzyıllar)," *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* sayı: 27 (2017): 952-82.
- Kapar, Mehmet Ali. "Kus b. Sâide" *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 26:460. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Kemalpaşa-zade, Şemsüddin Ahmed b. Süleyman. *Tevârih-i Âl-i Osman I. Defter*. 2. bsk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-şuarâ*. 3. bsk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981.
- Kur'ân-ı Kerîm*, t.y.
- Latîfî. *Latîfî Tezkiresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Lutfî Paşa. *Tevârih-i Âl-i Osmân*. İstanbul, 1341.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Salâtü Selâm" *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 36:23-24. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Mevlânâ Mehmed Neşrî. *Cihânnümâ*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.
- Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi. *Tuhfetü'l-hattâtîn*. İstanbul: Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, 1928.
- Nev'izâde Atâî. *Şakâik-i Nu'mâniyye ve Zeylleri*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Peçevî, İbrâhim. *Târîh-i Peçevî*. C. 1. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989.
- Severcan, Şefaettin. *Din-Siyaset İlişkisi 2 Emeviler Dönemi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2021.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Faslü'l-Hitâb" *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 12:216-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Tursun Bey. *Târîh-i Ebü'l-Feth*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.
- Uzun, Mustafa. "Besmele-Kültür ve Edebiyat" *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 5:538-40. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- — —. "Mukaddime-Türk Edebiyatı" *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 31:117. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet, Tosyalı Celâl Zâde Mustafa ve Salih Çelebiler," *Belleten XXII*, sayı: 87 (1958): 391-441.
- Üzgör, Tahir. "Dîbâce" *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 9:277-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/dibace>
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Hamdele" *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 15:448-49. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).